

Erdős Zoltán

*A BARANYAI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI IRODALOM KÖNYVÉSZETI
JELLEMZŐI (1891-2021)*

Absztrakt

Közhelyes megállapítás, hogy a társadalmi kohézió erősödésének és ezáltal a társadalmi kapacitás bővülésének fontos eleme a szilárd és gazdag helyi identitás, amihez nélkülözhetetlen szűkebb pátriánk örökségének ismerete és hagyományainak megélése. Ennek eszköze lehet a közösségi alkalmak szervezése, emlékhelyek kialakítása, helyismereti gyűjtemények létrehozása, vagy akár az adott település történetének megírása.

A tanulmány Baranya településtörténeti irodalmának könyvészeti jellemzőit elemzi. A helytörténeti művek időbeli és térbeli megoszlásának vizsgálata arra utal, hogy a leszakadó térségek települései, illetve az apró- és törpefalvak rendelkeznek legkisebb arányban helytörténeti feldolgozásokkal. Az összképet tovább rontja, hogy szemmel láthatóan a szakmai és a technikai színvonal is ezen munkák esetében a legalacsonyabb, viszont itt a legmagasabb a jellemzően szakdolgozatként készült, azaz nem publikált, az olvasók kezébe el sem jutó falutörténetek aránya. A helyzet tehát éppen ott a legrosszabb, ahol a legnagyobb szükség lenne a múlt értékeinek és a jövő perspektíváinak felmutatására.

A tanulmány a levont következtetések alapján szakmai, szakpolitikai javaslatokat fogalmaz meg. Szükség volna mindenekelőtt arra, hogy a vidékfejlesztési támogatások rendszerében megjelenjenek a helyi identitás erősítésével kapcsolatos tevékenységek, így – más tevékenységtípusokkal összehangolva – a helytörténeti művek elkészítése. A tapasztalatok szerint különösen sikeresek és költséghatékonyak lehetnek a kistáji szemléletű munkák. Emellett fontos volna megerősíteni a megyei közgyűjtemények kutatástámogató szerepét. A javaslatok célja, hogy elősegítsék a településtörténeti kutatások mennyiségi és minőségi gyarapodását, és ezáltal hozzájáruljanak a jelenleginél egészségesebben fejlődő, erősebb helykötődéssel bíró közösségek kialakulásához.

Kulcsszavak: *településtörténeti irodalom, lokális identitás, bibliometria*

Bevezetés

Magyarországon hosszú ideje súlyos gondot jelent, hogy a városokkal – és elsősorban a fővárossal – szemben a falvak lakosságmegtartó ereje csökken, a falusi népesség folyamatosan öregszik és fogyatkozik. (GKI Gazdaságkutató Zrt., 2021; KSH Győri, Miskolci és Veszprémi főosztálya, 2014) Kormányprogramok és vidékfejlesztési stratégiák, koncepciók sora tűzte ki célul, hogy lassítsák vagy visszajára fordítsák ezt a trendet, eszközként általában az infrastrukturális fejlesztések, a munkahelyteremtés és a lakáshoz jutás támogatása jelenik meg. Ugyanakkor a közösségi kohézió, a helykötődés és a helyi identitás erősítése – bár a hosszadalmas munkát igénylő folyamatnak nem kevésbé fontos összetevője – általában háttérbe szorul. Ezek ugyanis olyan tényezők, amelyek túlmutatnak egy-

egy választási cikluson, amelyeket nagyon nehéz egzakt módon, mutatószámokkal megragadni (azaz számonkérni egy pályázati beszámolóban), és amelyekhez egyetlen gazdasági vagy politikai érdekcsoportnak sem kötődnek komolyabb anyagi érdekei.

Talán nem szükséges hosszasan érvelni amellelt, hogy egy-egy település történetének, kulturális örökségének ismerete, a hagyományok elsajátítása és megélése erősíti a közösség összetartozás-tudatát és összetartását, növeli a település lakosságmegetartó erejét. „Hogy szülőhelyünket szeressük, annak legelső feltétele, hogy ismerjük azt” – írta mintegy axiómaként Steinecker Ferenc, a Faluszövetség elnöke a legelső Siklós-monográfia köszöntőjében (Bálint, 1928. p. 3). Hosszúhetény polgármestere pedig jóval később így fogalmazott a jubileumi falutörténeti olvasókönyv köszöntőjében: „Mintha ez az ezer esztendő csupán egy pillanat lenne, holott jól tudjuk, nem az! Megeshet, hogy a közösen átélt, megélt történésekre ki-ki másként, drámaian másként emlékeznek. Emberi élethelyzeteinktől függően múltértékelésünk lehet különböző, ám megetartó gyökereink mégis csak közösek, egy töről erednek: Hosszúhetényből.” (Csörnyei, 2015. p. 9.)

Annak, hogy egy közösség birtokba vegye és használni tudja a természeti, történeti és kulturális örökségét, elsődleges eszköze a gyűjtő, feltáró és feldolgozó munka: településtörténeti feldolgozások megírása, helyismereti gyűjtemények létrehozása, a településtörténet egy-egy mozzanatához kötődő emlékművek felállítása, ünnepek, megemlékezések szervezése. A tanulmány célja, hogy a vidékfejlesztés „puha” tényezői közül egy viszonylag kis szegmens, a helyismereti munka, ezen belül is a településtörténeti monográfiák jelentőségére hívja fel a figyelmet. Ez annál is inkább fontos terület, hisz a helytörténet nem a településmarketing elsődleges eleme, közvetlenül nem piacósítható, nem alakítható a vevők igényei szerint – ahogyan számos más örökségelem kapcsán megetörtént (Csurgó Bernadett eredményeit idézi Prókai, 2018) –, vagyis főként az adott településen élőknek szól, az ő önképüket, identitásukat gazdagítja.

A kutatás módszerei

A munka nyersanyagát a történeti Baranya településtörténeti monográfiáit tartalmazó bibliográfia jelenti (Erdős, 2022). A jegyzék összesen 319, 1891 és 2021 között megetjelent mű (kizárólag monografikus szintű feldolgozások, kéziratok és szakdolgozatok, valamint bibliográfiák¹) adatait tartalmazza. Csak a könyvek megetjelenési adataiból és formai paramétereiből vontam le következtetéseket, tartalmi, szerkezeti és kutatómódszertani kérdésekkel, a vizsgált könyvek színvonalával, szakmai értékével viszont egyáltalán nem foglalkoztam (ezekkel a kérdésekkel kapcsolatosan lásd Erdős, 2016), és az egyes művek hasznosulásának, idézettségének és visszhangjának vizsgálata is túlmutatna a jelen írás adta lehetőségeken.²

¹ Nem szerepelnek tehát a jegyzékben az intézménytörténetek, plébánia- és templomtörténetek, a turisztikai kiadványok, képeskönyvek, családkönyvek és arcképcsarnokok, forráskiadványok és szemelvénygyűjtemények, adattárak, emlékiratok. A műfaji határok perze elmosódóak, és így az egyes művek besorolása is vitatható. Drávapalkonyáról például Dani Lajos, Palkonyáról Herger Ede, Villányról pedig Pusztai Béla emlékirathoz hasonló összefoglalót készített, Szita László harkányi fürdőtörténete pedig az idegenforgalmi célzatú ismeretterjesztő kiadványokkal mutat hasonlóságot.

² Az egyes művek hatását, helyi olvasottságát, identitásépítő szerepét, illetve beépülését a professzionális történetírásba aligha lehet felmérni, legfeljebb egy-egy mű idézettségét lehetne visszakeresni, de a szokott módszertan ezek esetében is korrekcióra szorul. Egyrészt más a „felszívódás” útja: a téma jellege miatt az eredmények először a megyei szintű összefoglalókba (közgyűjteményi évkönyvek, konferenciakötetek közleményeibe) kerülnek be, majd innen az országos szaklapokban megetjelent cikkebbe, ezek viszont már aligha

A feldolgozás során a többkötetes műveket egynek számítottam, viszont egy mű különböző kiadásait, utánnomásait és fordításait külön vettem számításba, mivel az újrakiadások általában megbízhatóan utalnak az olvasói igényekre a településtörténeti kutatómunka és feldolgozás iránt.³ A több települést együttesen tárgyaló művek ugyan a bibliográfiában csak egyszer szerepelnek, de a statisztikai elemzésnél mindegyik településnél beszámítottam őket. A kiadók és a megjelenési helyek vizsgálata során a szakdolgozatok és más kéziratok nem szerepelnek az összesítésben, hisz ezek esetében a Pécsi Tudományegyetem (és jogelődjei) egy „gyűjtő” intézményt jelölnek, függetlenül a szerző valós kötődéseitől, beágyazottságától.

A településtörténeti művek időbeli és térbeli megoszlása

Ami a monográfiák megjelenésének időbeli eloszlását illeti, a hullámvázások ellenére összességében folyamatos gyarapodást, állandóan javuló tendenciát figyelhetünk meg. A századelőn megjelent néhány művet (Németh Béla bólyi és szigetvári monográfiáit) az 1930-as évek második és az 1940-es évek első felében a falukutató mozgalom hatására megjelent monográfiák követték. Újabb fellendülést az 1960-as évek közepén a honismereti mozgalom első fénykora (Erdős, 2021a), majd az 1970-es évek közepén az idegenforgalom megerősödése hozott. A rendszerváltoztatás körüli években bizonyult ismét nagyon fontosnak, hogy egy-egy település múltjának összefoglalásával, újraírásával biztosítson fogódzót a gyorsan és gyökeresen változó világban. Néhány év múlva a honfoglalás 1100., majd az államalapítás 1000. évfordulója jelentett kapcsolódást az egyes helyi közösségeknek az országos történelemhez – és nem utolsósorban forrást a településtörténeti feldolgozások elkészítéséhez és megjelentetéséhez. Bár az ekkori csúcserőket (2000-ben 23 monográfia jelent meg) többé nem sikerült megközelíteni, a 2010-es évek állandósuló fellendülést és némileg kiegyensúlyozottabb gyarapodást hozott a könyvtermésben. (A helytörténet-írás korszakaival kapcsolatosan lásd Vargha 1971 és Vonyó, 2003)

Ezen a ponton két lényeges kitételt kell megtenni. A településtörténeti munka élénkítése az 1996-os és a 2000-es jubileumi évek körül vitathatatlanul fontos, mégis csak kampányszerű eredménynek tekinthető. Sokkal szervezettebb kapcsolódást feltételez a település történetének belső logikájához, és egyben a helyi közösség életéhez, amikor egy mű egy helyi évfordulóhoz (általában az első írásos említés évfordulójához) kapcsolódik: ilyen alkalmából készült például 1982-ben Sásd, 1993-ban Bóly és Mohács, egy évvel később Vajszló, 2005-ben Pellérd, 2015-ben pedig Hosszúhetény és Szajk monográfiája.⁴

Még fontosabb összefüggés, hogy a 2010-es évek fordulójához köthető fellendülés csak a megjelent címek összesített számát tekintve igaz, a településtípusok között nagyon komoly eltérések alakultak ki. A gyarapodásból jobbra a városok vették ki a részüket, a kis-

---

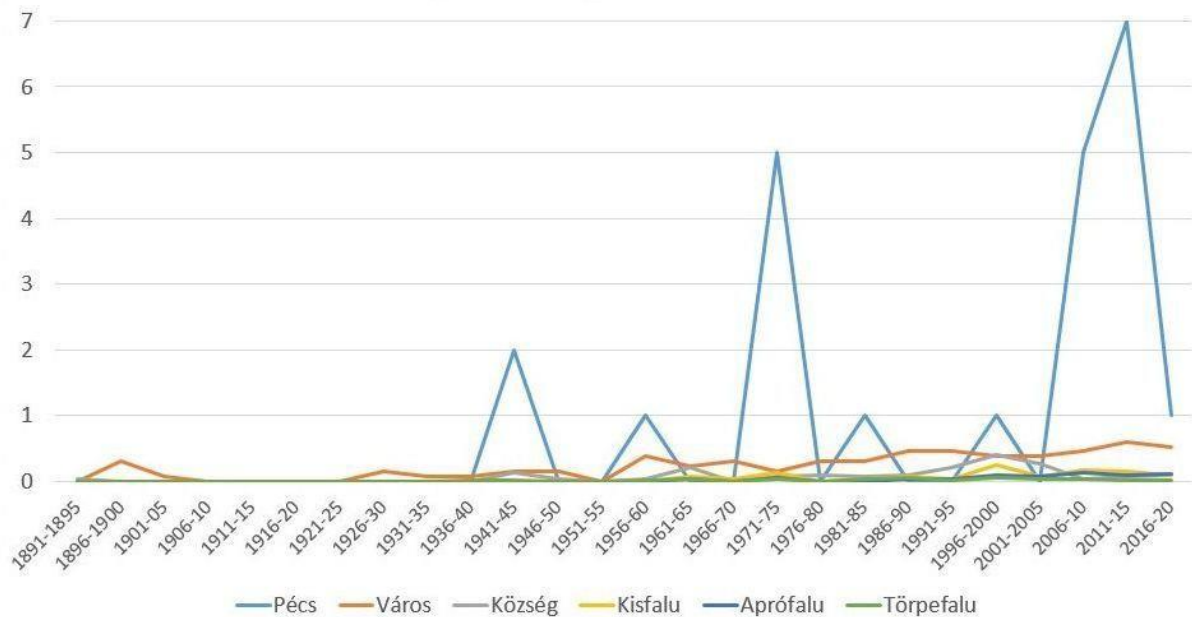
idézük az eredeti forrást. Másfelől a falumonográfiák a szokásosnál is alacsonyabb példányszámban jelennek meg, és más a terjesztésük (a könyvesbolti forgalom és a szakmai kapcsolatok helyett a falubeliek személyes ismeretségei jelölik ki a pályákat), így ismertségük a szakmabeliek köreiben a lehetőségeknél is csekélyebb.

³ Kivétel például Márok esetében Széna Béla, aki magánkiadásban minimális bővítés esetén is újra megjelentette falumonográfiáját – ez minden bizonnyal nem a helyi olvasóközönség igényeit, sokkal inkább a szerző dokumentációs szándékát jellemzi.

⁴ Az persze más kérdés, hogy ezek a jubileumi alkalmak olykor ugyancsak mesterkéltek. Bóly első említését például hosszú ideig Szent László 1093-ra datált okleveléhez kötötték. „Az utókor kiderítette, hogy ez az oklevél hamis. De lehet-e hamis az az állítás, hogy jóval több, mint 900 éve élnek a Kárpát-medencében magyarok? (...) Nekik, a mai bólyiak ős-, ük- és dédapáinak meg a hajdanvolt asszonyoknak is tartozunk azzal, hogy megőrizzük emléküket” – írta a monográfiát szerkesztő Rózsás József. (Rózsás, 1993, p. 5.)

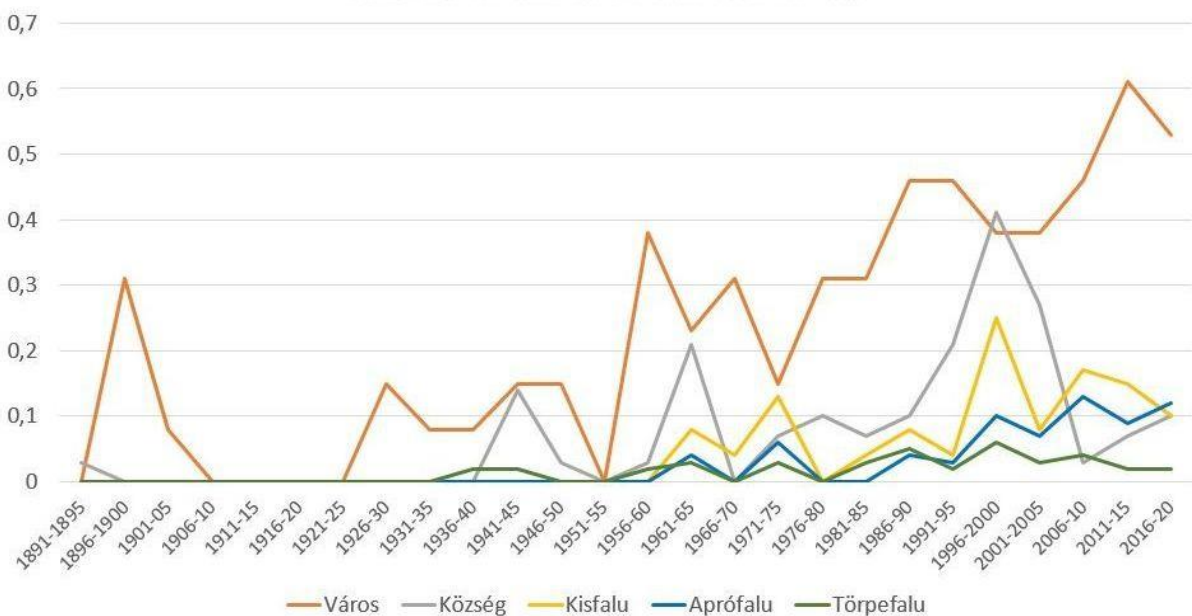
, apró- és törpefalvak⁵ esetében az egy településre jutó művek száma a legtöbb évben a 0,1-et sem érte el.

1. sz. ábra: A településtörténeti feldolgozások időbeli megoszlása (1891-2020)
Egy településre jutó művek száma

Forrás: saját szerkesztés

2. sz. ábra: A településtörténeti feldolgozások időbeli megoszlása (1891-2020)
Egy településre jutó művek száma (Pécs nélkül)

Forrás: saját szerkesztés

⁵ Községnek az 5000 fő, kisfalunak az 1000 fő, aprófalunak az 500 fő, törpefalunak pedig a 200 fő alatti helységeket tekintjük. A települések kategóriákba sorolása a 2011-es népszámlálás adatai alapján történt. Ez ugyan vitatható, hiszen a művek elkészülte, megjelenése idején még más volt egy-egy település lakosság száma, sőt adott esetben jogállása is, a besorolás elvi alapjához azonban egy közös adatsort kellett választani.

Ugyanezt az összefüggést illusztrálja a megjelent művek átlagos példányszáma is.⁶ Míg a megyeszékhely és a városok esetében az átlagos példányszám meghaladja a kettő-, illetve a háromszázat, a községek és kistelepülések esetében 1100 feletti értékkel, az apró- és törpefalvak esetében pedig már csak 400-500 példánnyal találkozunk. Ráadásul a kistelepülések esetében az átlagot jelentősen növeli az Abaliget és Orfű számára 1974-ben kiadott (és később többször újranyomott) kis könyv 10.100-as példányszáma is. Az apró- és törpefalvak lemaradása egyértelmű – az összefüggés még akkor is önmagáért beszél, ha a kisebb települések esetében az alacsonyabb példányszámokat a kisebb közönség valamelyest magyarázza.

Az összképet tovább rontja, hogy hasonló egyenlőtlenség nem csak településtípusok, hanem tájegységek között is kimutatható. A legjobb helyzetben a Völgyesség, a Zselic és a Geresdhat települései vannak, ezek legalább kétharmad része (62-86%) rendelkezik helytörténeti monográfiával, a baranyai Sárköz településtörténeti feldolgozottsága pedig hiánytalannak mondható. Az Ormánság és a vele határos Külső-Drávaszög, a Szigetvidék és a Hegyhát esetében az arányok éppen fordítottak, az itteni települések mindössze negyede-harmada (26-35%) rendelkezik valamilyen formában helytörténeti összefoglalással. Nem meglepő, hogy a baranyai városok közül egyedül éppen az Ormánság fővárosa, Sellye története nem talált még monográfusra. A Drávaszög esetében a monográfiával rendelkező települések aránya szintén alig éri el a 30%-ot, bár itt természetesen más okokat sejtethetünk a háttérben: a hiányos intézményrendszert és a kevesebb rendelkezésre álló erőforrást, amik 2010, és még inkább 1991-95 előtt sújtották az egyébként is kisebbégi sorban élő magyar közösségeket.

Pécs vezető szerepe, történetének kiváló feldolgozottsága egyáltalán nem meglepő, annál inkább feltűnő viszont, hogy a többi településtípus között a rendszerváltoztatás óta egyre tágabbra nyílt az olló. A városok ellátottsága összességében folyamatosan javult, bár komoly területi egyenlőtlenségekkel: a turisztikai fejlesztések fókuszába eső városok több monográfiával gyarapodtak, míg Sásd, Szentlőrinc, és főként Sellye leszakadt. A községek, és elsősorban a kis-, apró- és törpefalvak ellátottsága az utóbbi bő három évtizedben megdöbbentően alacsony maradt.

Más szóval: a településtörténeti monográfiák társadalmi és térbeli eloszlása azt mutatja, hogy éppen azok a települések maradnak ki rendre a neki-nekilóduló, majd 2010 után tartósan gyarapodó helyismereti munkából, ahol a leginkább szükség volna a helykötődés és a kohézió erősítésére, a múlt értékeinek és a jövő perspektíváinak felmutatására.

A művek társadalmi és szakmai beágyazottsága

A településtörténeti munkák szerzői három alaptípusba sorolhatóak. Feltűnő mindegyiknél az „egyszemélyes intézmények” kiemelkedő szerepe. Erdődy Gyula 1991 óta a mai Baranya három tucat településének történetét írta meg. Munkái a kritika szerint nem

⁶ A példányszám az online tartalmak világában egyre kevésbé releváns, ráadásul sok esetben nem is jelölik a könyvben (1957 előtt egyáltalán nem is találkozunk ilyennel). Az adat értékét tovább relativizálja, hogy a változó intézményi, finanszírozási, piaci feltételek is nagyban meghatározzák, melyik könyv hány példányban hagyja el a nyomdát.

igazán magas színvonalúak (Márfi, 2003; Vonyó, 2003), sem a tudományosság, sem az ismeretterjesztés céljait nem szolgálják. Már a tartalomjegyzékek alapján is nyilvánvaló, hogy a kutatómunka és a szövegezés mindig egy előre kidolgozott sablon alapján folyt (ezt a benyomást a sok esetben azonos kaptafára készült borítók is erősítik), az elkészült írások így nem illeszkednek az adott település fejlődésének sajátosságaihoz és nem szolgálják a történelmi örökség tényleges birtokba vételét sem. Jellemző, hogy Erdődy általában (36 munkából 21 esetében) olyan apró- és törpefalvak múltját dolgozta fel, ahol a megrendelő önkormányzat részéről vélhetően sem szakmai kompetencia, sem anyagi forrás nem állt rendelkezésre egy valóban értékálló mű elkészíttetésére.

A Drávaszög esetében Lábadi Károly professzor vált ilyen „egyszemélyes intézménynyé”, munkái azonban jóval elmélyültebb kutatómunkát és nagyobb szakértelmet tükröznek; nem üzleti vállalkozásként, hanem a kisebbségi létből eredő öndokumentálás és jelhagyás céljával készültek. Lábadi – néprajzi és művelődéstörténeti összefoglalók, lexikonok, szöveggözlések mellett – kilenc település történetét dolgozta fel monografikus szinten, ezek közül négy munka két kiadást is megért (Székely, 2014). Az „egyszemélyes intézmények” sorában meg kell említeni Hengl Ferdinándot, akinek nevéhez Ófalu és Versend monográfiája mellett több település családkönyvei, és két monumentális regionális családtörténeti adattár összeállítása is fűződik.

A szerzők második típusát a helység iránt elkötelezett, általában amatőr kutatók alkotják. Villány történetét például a település egykori tanítója, Lajber Imre dolgozta fel két kötetben is, Szondi Imre pedig egykori polgármesterként írta meg Szellő község történetét. A kötődés és elkötelezettség különleges példáiként kell kiemelni azokat a szerzőket, akiket a kitelepítéskor Németországba hurcoltak, ám a későbbi évtizedekben mégis lokálpatriótaként írták meg szülőföldjük történetét. Köztük igen termékenynek bizonyult a baranyai Hegyháthoz kötődő Justus Jakob és Rolf Domke: az ő nevükhöz fűződik Hegyhátmaróc, Mekényes, Nagyhajmás és Tékes monográfiájának elkészítése. Érdekes jelenség, hogy egy-egy helyi szerzőt akár évtizedekig is foglalkoztat szűkebb pátriájának múltja, amelyet előbb szakdolgozatként foglal össze, majd ezt a munkát hosszú idő után aktualizálva és bővítve közreadja; Boros (Brambauer) János Véménd, Herger Ede Palkonya, Rózsahelyi (Regal) István pedig Győd történetét dolgozta fel ismételt, több mint negyven év elmúltával.

A harmadik típust a hivatásos, vagy tudatosan a professzionális intézményekhez kapcsolódó szerzők, szerzői kollektívák jelentik (Erdős, 2016, Erdős, 2021a). Hosszabb távon megbízhatóan működő, a szakma országos élvonalát is felölelő kutatói gárda kialakítása mindeddig csak Pécsen bizonyult lehetségesnek, ahol a várostörténeti nagymonográfia előkészületeit és megjelentetését 1992 óta koordinálja a Pécs Története Alapítvány. Hasonló műhelymunka feltételei vidéken csak néhány városban voltak adottak, itt is csak egy-egy munka erejéig, illetve egy-egy megyei intézmény egésze alatt. A Baranya Megyei Levéltár munkatársai – Szita László, Füzes Miklós, majd Ódor Imre – szervezték 1983-ban Sásd, 1993-ban Mohács, 2001-ben pedig Pécsvárad monográfiájának elkészítését. A helyi várbaráti kör kezdeményezése és szervezőmunkája állt 2000-ben Siklós, 2006-ban pedig Szigetvár monográfiájának megjelentetése mögött. Ez utóbbi két mű értékét növeli, hogy pécsi szakemberek mellett budapesti kutatókat is be tudtak vonni a munkába.

A kisebb települések esetében általában nincs mód hasonló műhelymunkára, legfeljebb egy-egy helyi kötődésű hivatásos szakember – így Babarcon a germanista Wild Katalin, Himesházán a geográfus Aubert Antal, Vokányban pedig a történész Schwarczwölder Ádám – karolta fel a településtörténet ügyét. A régészek körében fordult elő, hogy egy-egy jelentős, általuk feltárt lelőhelyhez kapcsolódóan írták meg a település régmúltját: Kovaliczky Gergely és Voicsek Vanda Bóly, Gallina Zsolt Magyarszék, Ecsedy István pedig Zók őskori és ókori történetével foglalkozott egy-egy kismonográfia erejéig.

Általános tendencia, hogy a professzionális kutatók és szakmai szervezetek munkatársai legfeljebb útmutatással, lektorálással segítik a helyi amatőr szerzők munkáját. Ezen a téren azonban meglepően jó arányokkal találkozunk: a törpe-, apró- és kistalvák monográfiáinak egyharmada átesett szakmai ellenőrzésen – ez az érték a városok és a megyeszékhely esetében sem szignifikánsan magasabb (ráadásul a kitelepülések esetében az arányt Erdődy munkái is rontják, aki csak elvétele lektoráltatta egy-egy írását). Lektorként általában a legértékesebb forrásokat őrző, szolgáltató levéltár szakemberei – Szita László, Füzes Miklós, Ódor Imre, Rozs András, Nagy Imre Gábor – szerepelnek, mellettük egy-két esetben bukkannak fel más intézetek munkatársai, tekintélyes kutatók – Andrásfalvy Bertalan, Kaposi Zoltán, Fedeles Tamás – is.

A szakmai közélet centrumaihoz való kapcsolódás mellett fontos, hogy egy-egy mű mennyire épül a helyi közéletre, mennyire gyökerezik a helyi igényekben, elgondolásokban, mennyire szervesen kapcsolódik a település életéhez.

A megyeszékhely történetének szintézisét az önkormányzat által 1992 tavaszán létrehozott Pécs Története Alapítvány készítette elő. Az évtizedes, kutatók tucatjait megmozgató műhelymunka leglátványosabb eredménye a 17 konferencia és a (részben ezek anyagát közlő) 14 tanulmánykötet. A nagymonográfia első két kötetét az Alapítvány a szintén pécsi Kronosz Kiadóval közösen jelentette meg 2013-ban és 2015-ben, a harmadik kötet gondozásában 2020-ban pedig már részt vett a Bölcsészettudományi Kutatóközpont is. A szerkesztés alapelve az volt, hogy a nagymonográfia feleljen meg a modern várostörténeti kutatások tudományos követelményeinek és a helyi társadalom igényeinek, egyszerre legyen szakszerű és mégis olvasható (Vonyó, 2008). Tudatos szerkesztői döntés volt tehát, hogy a szakmai beágyazottság mellett – amit az egyetem történeti műhelyének jelenléte, országos és nemzetközi kapcsolatai biztosítanak – az alkotóközösség a laikus helyi olvasóközönség felé is nyisson. Még inkább igaz ez a nagymonográfia 8. kötetét előkészítő Pécs8 projektre: az alapvetés szerint „a város arculatának és egyedi jellemvonásainak, a kifelé közvetített imázson túli megragadásához az itt élők egykori és mai identitásának, lokális tudatának megragadására van szükség, ami leginkább személyes kapcsolatokon, reflexiókon és kreatív interpretációkon keresztül érhető el.” (Bánkuti, 2019, p. 10.)

A vidéki városok esetében e kettős összefüggésről már jóval ritkábban beszélhetünk, pontosabban az összefüggés sokkal kevésbé egyértelmű. Komlón, Sásdon, Siklóson és Szigetváron több évtizedes hagyományokkal, jelentős támogatottsággal és szakmai háttérrel rendelkező honismereti műhelyek működnek, ám ez korántsem tükröződik a településtörténeti monográfiák számában, terjedelmében: bár általában nagyobb szerzői gárdát megmozgató művek készültek, a megjelent címek száma azonban alacsonyabb. Úgy tűnik,

hogy itt az erőforrásokat inkább városi és megyei lapokban közölt ismeretterjesztő munkák elkészítésére, forráskiadványok megjelentetésére, konferenciák és megemlékezések szervezésére, emlékművek, múzeumok létrehozására fordították (Erdős, 2021b; Molnár, 1985; Páll, 2008; Vonyó, 2000). Kiváló ellenpélda Villány, ahol semmilyen szakmai vagy ismeretterjesztő társaság nem működik, mégis nem kevesebb, mint hat településtörténeti mű készült 1990 után. A város első állandó helytörténeti kiállítása ugyanakkor – több megfeneklett, társadalmi támogatás hiányában elbukott kísérlet után – csak 2021 végén jött létre. A bemutatott két szélső érték arra utal, hogy az egyéni és a kollektív teljesítmények aránya sok esetben korántsem kiegyensúlyozott. Nem feltétlenül arról van tehát szó, hogy egy pezsgő szellemi élettel bíró, támogató közeg termelne ki egy-egy kimagasló, szintézisalkotó szerzőt. Olykor a közösség magas szintű igényei profi, ám nem helyi szerzők vagy szerzői kollektívák meghívásához vezetnek, másutt viszont egy-egy kiváló helyi szerző munkái éppen a közeg érdektelensége és érzéketlensége ellenére születnek meg.

A kép a községekben és falvakban még sivárabbnak tűnik, csak kivételes esetekben találkozunk tényleges műhelymunkára épülő helytörténeti kiadványokkal. A helyi erőforrásokból megvalósult együttműködés jó példája Beremend és Drávaszabolcs monográfiájának kiadása, ahol a két szerkesztő, Gilbert Csaba és Bencs János siklósi újságíró a megyei szakmai közélet élvonalába tartozó szerzők munkáját koordinálta. Hosszúhetényben, Lothárdon és Palotabozsokon a közösség összefogásával íródott és jelent meg helytörténeti mű, de Szajk monográfiájának főszerkesztője is büszkén említette, hogy a kötet nem egyszemélyes munka: „Mind a szerkesztőbizottság tagjai, mind az egyes fejezetek írói, mind az adat- és tárgygyűjtés alanyai itt és most élő lokálpatrióták. Legtöbbjük esetében nemzedékekre visszamenően, afféle családi örökségként van meg a lakóhely történései, emberei iránti érdeklődés és a mellette való elköteleződés.” (Rózsás, 2015, p. 7.) Fájó példát jelent ugyanakkor, és az anyagi háttér, a szerzői motiváció vagy a közösségi beágyazottság hiányára utal, hogy Alsómocsolád, Babarc és Vokány monográfiájának második kötete nem készült el.

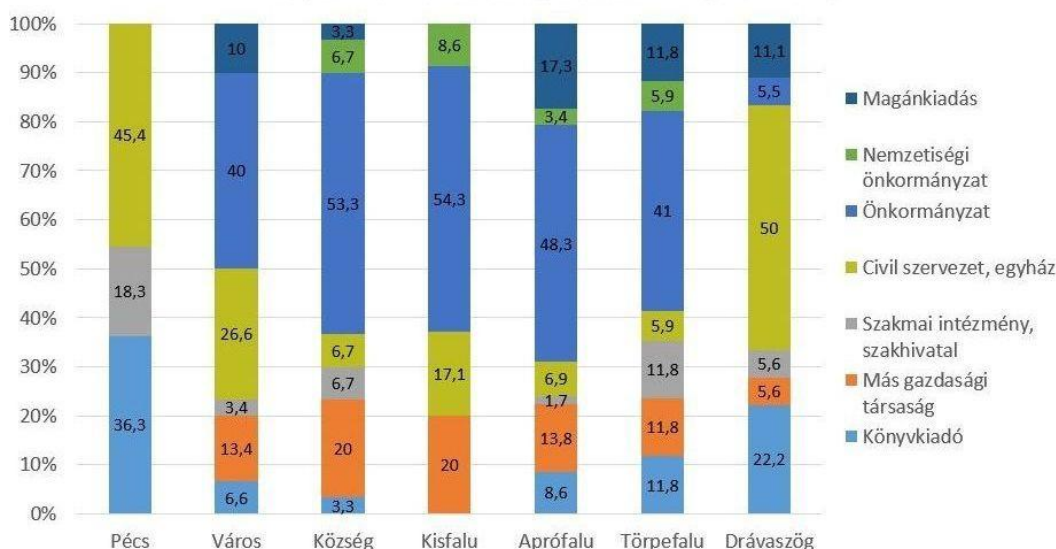
További fontos összefüggés, hogy a kis-, apró- és törpefalvak esetében láthatóan nagy arányú a mindenféle szakmai ellenőrzéstől mentes magánkiadások száma, és alacsony a szakmai szervezetek, intézmények által kiadott művek aránya is. Az összképet tovább rontaná, ha az átlagból kihagynánk az 1936-os Kemse-monográfiát, az 1941-ben indult *Községi adattár* (Pécs), a 2001-2002-es *Száz magyar falu könyvesháza* (Budapest) és a 2007-ben indult *Dél-Dunántúl festett templomai* (Pécs) című sorozatok köteteit. Ezek ugyanis nem helyi kezdeményezésre és nem helyi szakemberek bevonásával, helyi erőforrások mozgósításával készültek, hanem „magasabb szintű” tudományos és ismeretterjesztő célokat szolgálnak.⁷

---

⁷ Hasonló kiadványok persze a városainkról is készültek (így a *Magyarország kincsestára* sorozat 2014-ben és 2016-ban megjelent, oszmán kori Mohácsról, Pécsről és Szigetvárról szóló kötetei), ezek aránya azonban jóval alacsonyabb, mint a falvak esetében.

3. sz. ábra: A településtörténeti feldolgozások kiadói (1990-2021)

Forrás: saját szerkesztés

Olykor persze nem is annyira társadalmi, mint inkább politikai beágyazottságról beszélhetünk: egyes településtörténeti monográfiák reprezentációs, sőt közvetlen kampánycéloknak rendelődnek alá. Ennek egyik leginkább kirívó példája a regnáló bogdásai polgármester, Szatyor Győző által írt falutörténet. A mindössze 42 számozott oldalt tartalmazó kiadványt a szerző a 2006-os helyhatósági választás előestéjén állította össze (amely egybeesett a falu első írásos említésének – kissé mesterkéltséggel – 755. évfordulójával), jól láthatóan az újraválasztás érdekében. Erre utalnak a kortesbeszédnek is beillő sorok: „Meg kell ismernünk őseink életét, és meg kell emlékeznünk tetteikről, s nekünk kell áldozatos munkával folytatni, formálni Bogdása jelenét és jövőjét. (...) Négy évvel ezelőtt ezért született meg közös elhatározás alapján az 'Együtt – Egymásért – Bogdásáért' programunk (...). Az eddigieket folytatva [!] kell a továbbiakban is megfogalmaznunk, meghatározni azokat a tennivalókat, amelyek majd később a jövőt fogják minőségileg jelenteni nekünk és főleg gyermekeinknek.” (Szatyor, 2006, p. 1.)

Minél kisebb településekről van tehát szó, annál magasabb a műhelyekhez nem kapcsolódó műkedvelő szerzők, az előzetes átgondoltság nélkül készült és megjelentetett monográfiák, és olykor a torzóban maradt munkák aránya.

Külön is érdemes kiemelni az egyes nemzetiségi önkormányzatok, nemzetiségi civil szervezetek szerepét a helytörténeti munkák elkészítésében, megjelentetésében, bár általában nem tényleges monográfiákról, hanem egy-egy nemzetiség történetét fókuszba állító tanulmányokról, tanulmánykötetéről van szó.

A baranyai német közösségek hagyományosan nagyon aktívak, és ez alighanem összefügg az általuk az 1940-es években elszenvedett történelmi igazságtalanságok feldolgozásával, a magyar haza iránti kötődés megélésével és kinyilvánításával. Az általuk írt, szerkesztett falutörténetek és (az itt nem tárgyalt) családkönyvek részben Németországban jelentek meg, zömmel magánkiadásban. Ezek a kiadványok túlnyomó részt vélhetően nem, vagy nem elsősorban a helyi lakosok érdeklődésének felelnek meg, sokkal inkább az elszármazottak igényeit elégítik ki (kivételek a Boldogasszonyfa történetét megíró Habich

József, aki jól érezhetően a szülőföldjén élőknek szerette volna átnyújtani munkáját [Habich, 1989]). A Németországba hurcoltak mellett magyarországi főiskolai, egyetemi hallgatók is nagy részt vállaltak a helyismereti munkában. A németiség múltjára, örökségére fókuszáló községtörténeti kutatásokat serkentette a Pécsi Tanárképző Főiskola, majd a Janus Pannonius Tudományegyetem Német Tanszékén folyó germanistaképzés, amelynek legalább 16 szakdolgozatot köszönhetünk. Ezek több mint fele Vargha Károly téma-vezetésével készült az 1960-as, 1970-es években (Vargha Károly pályaképe és tudománytörténeti szerepével kapcsolatosan lásd Nádor, 1997).

A németiséget jelentős lemaradással követi a kisebb létszámú baranyai horvát közösség. 2016-ban a nagykozári, 2019-ben a szalántai, két évvel később pedig a kátolyi horvátság múltját és kulturális örökségét bemutató kötetet jelentetett meg a helyi horvát önkormányzat és a Magyarországi Horvátok Tudományos Intézete.

Szintén az utóbbi másfél – két évtized folyamán kezdtek jelentős helytörténeti kutatásokba a baranyai szerbek. A Pécsi Szerb Önkormányzat és a Pécs-Baranyai Szerb Egyesület 2006-ban Mándity Predrag újságíró, kulturális szervező szerkesztésében indította útjára a *Baranyai szerb füzetek* című sorozatot, ami a megye szerb közösségeinek történetét, kulturális örökségét, egyes személyiségek életútját mutatja be a nagyközönségnek, részben vagy egészben kétnyelvű kiadásokban. 2020-ban a sorozat a 17. kötetéhez érkezett. A kiadványok egyik fő értéke, hogy egyre fogyatkozó, főként kistelepüléseken élő közösségek emlékezetét rögzítik.

A drávaszögi magyarság esetében szintén jól érezhetően az öndokumentálás, a fogyatkozó közösségek emlékeinek, hagyományainak megörökítése az elsődleges cél. A hiányos intézményrendszerből adódóan itt sajátos kiadói struktúra alakult ki: a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége mint egyszerre kulturális és politikai szervezet vállalt és vállal nagy szerepet a településtörténeti művek gondozásában (Lábadi, 2005).

Az anyagi háttér

A vizsgált időszak első száz évében helyismereti munkák legnagyobb része az adott művet megrendelő helyhatóságok, civil szervezetek, esetleg a megjelentetést felvállaló könyvkiadók áldozatvállalásával látott napvilágot. A szerzők ritkán számíthattak felsőoktatási vagy kutatóintézeti támogatásra (így az 1936-ban megjelent Kemse-kötet, és a *Községi adattár* című sorozat esetében), szórványosabban fordult elő a mecénatúra (Bálint Sándor Siklós-monográfiája), központi, állami források pedig még ritkábban álltak rendelkezésre.

E téren elsőként a Millennium méltó megünneplése érdekében felállított kormánybiztosi hivatal hozott változást. Bár a rendszert súlyos bírálatok érték – például amiatt, hogy 17, egymást részben átfedő témában hirdettek pályázatokat, az eredmények így igen nehezen voltak visszakereshetőek –, azonban nagyon pozitív volt, hogy a programot előzetes igényfelmérés, ötletgyűjtés alapján állították össze, és nagy szerepet szántak helyi kezdeményezéseknek, melyeket megyei bizottságok gyűjtöttek, bíráltak el. A költségvetés nagy részét beruházási és programköltségek támogatására fordították (Bóka, 1999; Mészáros, 2000), így a hivatal három év alatt, 1999 eleje és 2001 vége között országsszerte mindössze

105 millió ft-tal – a többi tételhez képest kimondottan alacsony értékben – segítette helytörténeti munkák megjelentetését (I.B., 2001).

Zászlóshajónak a *Száz magyar falu* könyvesháza című sorozat számított, amely a történelmi Baranyában hat falumonográfiának adott egységes arculatot és szemléleti-módszertani keretet. Az érintett településeket szakértői bizottság választotta ki, a cél az volt, hogy ezek a valamilyen szempontból általános érvényű, reprezentatív településtörténetek más közösségeket is múltjuk feltárására inspiráljanak (Bóka, 2000). Emellett a Kormánybiztosi Hivatal támogatásával a Millennium idején egy tucatnyi település monográfiája látott napvilágot, és bár ezek több mint fele esetében szükség volt más források bevonására, az állami támogatás így is biztos alapot jelentett a művek megjelenéséhez.

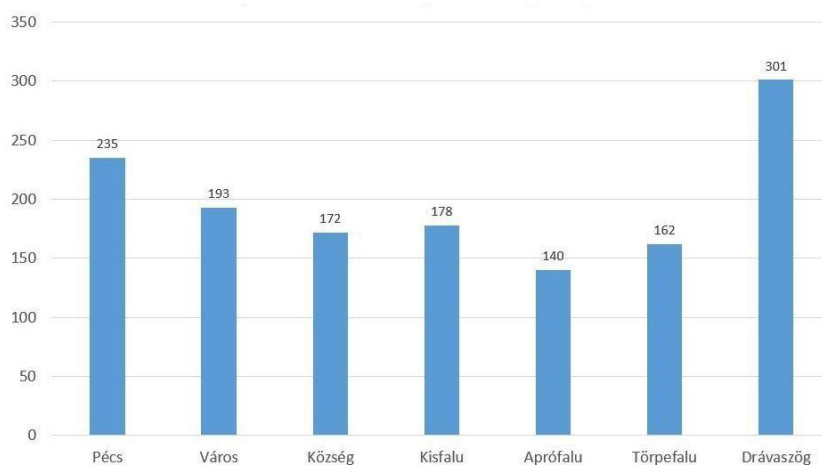
A Millennium óta eltelt bő két évtizedben azonban a kormányzat többé nem különített el hasonlóan széles körben rendelkezésre álló forrásokat. A Nemzeti Kulturális Alap a Pécs-monográfia eddigi három kötete mellett egyetlen könyvsorozat megjelentetéséhez nyújtott támogatást: a nagy múltú Pro Pannonia Kiadó jól átgondolt programjához illeszkedő, *A Dél-Dunántúl festett templomai* című sorozatának köteteihez, ám ezek esetében is szükség volt további források – a Baranyai Református Egyházmegye, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, illetve a helyi önkormányzat támogatásainak – mozgósítására. Az Országos Tudományos Kutatási Alap csak tekintélyes kutatók esetében segítette egy-egy helyismereti mű megjelenését. A 2018-ban indult Magyar Falu Program csak az első kiírások között hirdetett pályázatot a nemzeti és a helyi identitástudat erősítésére, azóta viszont kizárólag beruházási költségeket és eszközbeszerzéseket támogat (Miniszterelnökség, n.d.). Az Európai Unió – e téren egyébként szintén elég szűkös – pályázati lehetőségeit pedig a települések más tevékenységtípusokra fordították, vagy észre sem vették. Üdítő kivétel Abaliget helyismereti füzeté, ami az Ifjúság 2000-2006 program keretében jelent meg 2006-ban, a 18. századi Szigetvár 2012-ben TÁMOP-támogatással megjelent kisonográfija, valamint a Bezedek, Nagydobsza és Töttös 2019-ben, EFOP-pályázatok elnyerésével készült falutörténetei. A helyzetet tovább nehezíti, hogy az ezredforduló idején még elérhető alapítványi források (Magyar Könyv Alapítvány, Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány, Pro Renovanda Cultura Hungariae Közalapítvány, Soros Alapítvány) a 2010-es években teljesen elzáródtak.

2001 után tehát a korábbi évtizedekhez nagyon hasonló helyzet alakult ki: a központi források megritkultak, a helyi források ugyanekkor elaprózódtak. A helyismereti munkák nagy részét az érintett önkormányzat, nemzetiségi önkormányzat, civil szervezet vagy könyvkiadó saját forrásból jelenteti meg, ahol azonban erre nincs lehetőség, ott több helyről igényelt, kis összegű támogatásokból, magánszemélyek adományából áll össze a költségvetés. A támogatási rendszer visszásságainak állatorvosi lova Mozsgó 2010-ben sajtó alá rendezett monográfiája, melynek megjelenéséhez a megyei önkormányzat, a levéltár, a kulturális központ, a pécsi és a kaposvári megyei könyvtár, a szigetvári kistérség és a Szigetvári Takarékszövetkezet támogatására, valamint helyi lakosok adományaira volt szükség.

Az egyre szűkösebb erőforrások hatékonyabb kihasználására a tapasztalatok szerint kétféle lehetőség kínálkozik. Az első – és kézenfekvőbb – lehetőség a kistáji szemlélet meghonosítása. Több példa bizonyítja, hogy akár hat-hét település története is megfér egy kötetben. Az ilyen művek elkészítése szervezetenként sem lehetetlen, hiszen egy-egy szerző,

szerkesztő több, esetleg szomszédos települések történetén is dolgozott. Schiszler Vilmos Görcsöndoboka és a szomszédos Somberek, Neményi Alajos Gyöngyösmellék és a közeli Somogyapáti történetét írta meg, szerkesztőként pedig Rózsás József Bóly és Szajk, Gilbert Csaba Beremend és Magyarbóly monográfiáján dolgozott. Tervezett és összehangolt munka esetén egy közös mű is készülhetett volna, fajlagosan sokkal kisebb költségekkel, nem egyszer reprezentatívabb kiállításban és szakmailag is adekvátabb formában.⁸ Nagyon jellemzőek a Magyaregregy és környéke történetét bemutató kötet köszöntőjének sorai. A mű a kiadók eredeti tervei szerint a Vízvölgy hét településéről szólt volna, ám „Szászvár más utakon járt és pár éve kiadta önálló monográfiáját. Így megszakadt a területi folytonosság, a könyv drágább és egyben szegényebb is lett.” (Bihari, 1997, p. 5.) A másik lehetőség a legalább néhány éves távlatban előre átgondolt és legalább kistérségi-járási szinten koordinált kutatómunka és könyvkiadás megteremtése. A mai Baranya helytörténeti munkáinak átlagos oldalszáma településtípustól függetlenül meglepően alacsony, mindössze 140-190 oldal. Ennek oka, hogy az átlagba a néhány lapos ismeretterjesztő kiadványok éppúgy beleszámítanak, mint a több száz oldalas monográfiák. Ez egyfelől differenciált célközönségre és jól tagolt kiadványstruktúrára utal, ám ez a széttagoltság a tényleges történeti kutatásokat és az eredmények publikálását ugyancsak hátráltatja. Lényegesen más a helyzet a Drávaszögben, ahol a megjelent monográfiák átlagos terjedelme eléri a 300 oldalt, azaz sokkal összpontosítottabb a források felhasználása. Mivel kevés mű jelenik meg, azok éppen a szűkös források miatt lehetőleg a teljes spektrumot integrálni igyekeznek: nemcsak a szokványos történeti és néprajzi fejezeteket tartalmazzák, hanem sok esetben dokumentumtárat, színes képmelléleteket, és így a tudományos írásmű, az olvasókönyv és az invitatív ismeretterjesztő kiadvány erényeit egyesítik.

4. sz. ábra: A településtörténeti feldolgozások átlagos terjedelme

Forrás: saját szerkesztés

⁸ A falutörténetek gyermekbetegsége ugyanis, hogy a szerzők a településhatárnál mechanikusan elvágják a történeti-társadalmi összefüggéseket is. A település így légtüres térben, az események és adatok pedig kontextusukból kiragadva jelennek meg – a könyv a laikus olvasó számára érthetetlen, a szakma számára pedig használhatatlan adategyüttest közöl. Ráadásul egy kistáj néhány, eleve szervesen összetartozó, szorosan együttműködő települése több kulturális értéket tud felmutatni, így egy közösen megjelentetett monográfia is gazdagabb és pozitívabb önképet közvetíthet az olvasóknak.

Szakmai, szakpolitikai javaslatok

130 év baranyai helyismereti könyvtermésének áttekintése lehetőséget ad néhány következtetés és szakpolitikai javaslat megfogalmazására szakmai, pénzügyi és társadalmi téren. Egyik felvetés sem teljesen új, legalábbis mindegyiknek megvannak a működőképes mintái az utóbbi két-három évtizedből.

A helyismereti kutatások és könyvkiadás szakmai támogatásának megszervezése viszonylag könnyen megvalósítható volna, annak a szerepkörnek a megtartásával (visszaépítésével), amelyet korábban elsősorban a megyei levéltár viselt. Ebben a vonatkozásban a Janus Pannonius Múzeum, az MNL Baranya Megyei Levéltára, és különösen a hiánytalan megyei hálózattal rendelkező Csorba Győző Könyvtár játszhat meghatározó szerepet. Nem pusztán a megkerülhetetlen írásos és tárgyi emléktanyag kutathatóvá tételéről van szó, hanem a szakmai segítségnyújtás legkülönbözőbb formáiról is (a módszertani kiadványoktól, képzések szervezésétől, esetleg pályázatok kiírásától a lektori munkák elvégzésén át az egyéni mentorálásig). Ehhez az intézmények részéről összehangolt munkára van szükség, a fenntartók részéről pedig nélkülözhetetlen volna a megfelelő létszámú szakembergárda biztosítása.

Annak érdekében, hogy egy mű bekerüljön a szakmai vérkeringésbe, szak- és közkönyvtárakba, online felületekre, szükséges volna a terjesztési hálózatok helyi, megyei és országos szintű összekapcsolása. Ez jelentheti ingyenes repozitóriumok fejlesztését (minaként szolgálhat a Sulinet 2006-ban indult, ma már kissé ódivatúnak ható és hézagosan frissített „Települések értékei” című rovata [“Örökség - Kultúra” Oktatási E-Könyv- és Médiatár, n.d.]), illetve egy helyismereti ajánló és kritikai fórum indítását nyomtatott, vagy még inkább online formában (szemlélve vagy egyszerűen átlinkelve a megyei és települési könyvtárak ajánlóit, a *Honismeret* folyóirat „Könyvespolc” rovatát és kurrens bibliográfiáját).

Ami a helyismereti könyvkiadás pénzügyi hátterét illeti, egyértelmű, hogy a szórványos források mellett (helyett) rendszeresen kiírt pályázatokra volna szükség, amelyekre már jó előre számíthat egy-egy település vagy szerző. Komolyan vehető kutató ugyanis csak akkor fog bele színvonalas művek írásába, ha látja, hogy a munka végeztével jó esély van a publikáció megjelenésére. Enélkül legfeljebb ad hoc módon, rövid idő alatt összeállított, kevésbé professzionális, vagy a szerény költségvetés jeleit magukon viselő írások születése várható.

A források hatékony elosztását segítheti a helyi kutatói és kiadói tevékenységek összehangolása, illetve kistérségi szintű munkák készítése. Ahhoz, hogy ez megvalósuljon, legalább kistérségi-járás szintű együttműködésre, az egykori Közkincs-kerekasztalokhoz hasonló egyeztető fórumokra lenne szükség. Így a települések értesülhetnének egymás kezdeményezéseiről, folyamatban lévő projektjeiről, optimális esetben pedig egy határozott koncepció mentén lehetne összehangolni a pályázati terveket és elosztani a rendelkezésre álló forrásokat. Összességében tehát a jelenleginél jóval nagyobb szerepet kell szánni a kistérségi-járás és a megyei szintű szervezeteknek: ezek orientálják a szakmai tervezést, pályázattóként részt vegyenek a források elosztásában, illetve pályázóként (gesztorként) a források lehívásában.

Végül, társadalmi téren nagy hangsúlyt kellene fektetni a szinergiák feltárására és működtetésére. Az egykori honismereti mozgalom módszertanához (például Vargha, 1968.; Vargha 1969.; Vargha 1971) hasonlóan olyan komplex, többéves programokban lenne érdemes gondolkodni, amelyek magukban foglalják a kutató- és gyűjtőmunkát, a helytörténeti kiállítás vagy tájház berendezését, egy településtörténeti munka összeállítását, az emlékállítást, és végül az eredmények oktatásba és a település turisztikai kínálatába való beemelését. Egy-egy ilyen kistáji szintű projekt nagyon komoly előkészítést, módszertani felkészítést, állandó szakmai segítségnyújtást és pénzügyi támogatást igényel. A befektetés azonban közép- és hosszútávon olyan társadalmi erőforrásként térül meg mint a lakosság erősödő helykötődése, a helyi identitás gazdagodása, a kohézió megerősödése és a település idegenforgalmi kínálatának bővülése.

Ami ezen belül a jelen dolgozat tulajdonképpeni témáját, a településtörténeti monográfiákat illeti: ha egy mű ténylegesen helyi kezdeményezésre és közösségi összefogással születik meg, akkor a szerkezete, tematikai súlypontjai alighanem a helyiek szerves történeti emlékezetét tükrözi, és így a közösség minden tagja sokkal inkább a magáénak érezheti, mint egy megrendelésre készült szakkönyvet. Ennek legjobb példái közé tartoznak Hosszúhetény és Palotabozsok helytörténeti olvasókönyvei, és különösen Lothárd falumonográfiája, amely egészen egyedi szerkezetben, a négy évszak szerint felosztva mutatja be a település hagyományait és történetét. Ahogy a kötet egyik szerzője fogalmazott: „A történetek beszélgetések, elmesélések és személyes élmények alapján íródtak, úgy, ahogyan azok emlékezetünkben megmaradtak. Azokkal a szavakkal és kifejezésekkel, melyeket akkoriban használtunk. A mi falunk hajdani életéről szólnak, a visszaemlékezéstől kiindulva, esetenként napjainkig érve. Néhol személyesek, de jellemzőek a falu akkori embereinek életformájára. A hozzájuk fűzött érzelmek belülről fakadnak és mindannyiunkban élnek.” (Bosnyák, 2012. p. 5.)

Irodalomjegyzék

- Bálint, F. (1928). *Siklós monográfiája*. Cserni János "Drávavölgyi" Könyvnyomda.
- Bánkuti, G. (2019). A helytörténet kutatásának közösségi modellje. A Pécs8 program első éve (2016. november – 2017. november). In Wéber, A. (szerk.), *Évszázados történetek Pécsről* (pp. 9-18). Csorba Győző Könyvtár.
- Bihari, L. (1997). Tisztelt Olvasó! In Füzes, M. (szerk.), *Márévár és környéke. Kistáji monográfia*. (pp. 5-6) Magyaregregyi Baráti Kör.
- Bóka, R. (1999. június 29.). Csörgedező milleniumi forintok. *Új Dunántúli Napló*, 10(176), p. 4.
- Bóka, R. (2000. március 21.). Könyv a millenniumra. *Új Dunántúli Napló*, 11(79), p. 5.
- Bosnyák, É. (2012). Előszó. In *Kenyérillat és harangszó. Lothárd. Egy falu a baranyai dombok lankáin*. (p. 5.) Együtt Lothárdért Egyesület.
- Csörnyei, L. (2015). Köszöntő. In Jakab, J. (szerk.), *Múltringató. Hosszúhetény. Képes olvasókönyv* (p. 9). Hosszúhetény Község Önkormányzata.
- Erdős, Z. (2016). A helytörténeti kutatás státusa és módszertani problémái az 1990 utáni baranyai irodalom példáján. In Gyánti, I., Kiss, Z. (szerk.), *Történetek Baranyából* (pp. 9-19). Csorba Győző Könyvtár.
- Erdős, Z. (2021a). Honismeret és helytörténetírás a Baranyai Művelődés hasábjain. *Tudásmenedzsment*, 22(1. különszám), pp. 153-155.
- Erdős, Z. (2021b). Honismereti Szakkör és Történeti Téka Sásdon. *Honismeret*, 49(6), pp. 37-43.
- Erdős, Z. (2022). *Baranya történeti monográfiái. Megye- és településtörténeti szintézisek 2021-ig (Kézirat)*. Csorba Győző Könyvtár.
- GKI Gazdaságkutató Zrt. (2021). *A lassú kihalás fenyegeti a magyar települések egyötödét*. <https://www.gki.hu/wp-content/uploads/2021/08/Eloregedes.pdf> (Letöltés dátuma: 2022. április 19.)
- Habich, J. (1989). *Boldogasszonyfa*. Baranya Megyei Közgyűlés Gazdasági Ellátó Szervezete.

- I.B. (2001. december 7.). Millenniumi leltár. *Népszabadság*, 59(285), p. 5.
- Központi Statisztikai Hivatal (2014. április). *Települések a lét határán. Erősen fogyó népességű törpefalvak Magyarországon*. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/fogyonep.pdf>
- Lábadi, K. (2005). A horvátországi magyarok és könyvkiadásuk (1990-2005). In Simon, A. (szerk.), *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás* (pp.77-84). Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Márfi, A. (2003). Gondolatok a baranyai településtörténeti kiadványokról, 1990–2002. (A baranyai helytörténetírás műhelyeiről). *Acta Papensia*, 3(1-2), pp. 5-21.
- Mészáros, A. (2000. január 10.). Asztrik apáttól a várdalnokokig. *Új Dunántúli Napló*, 11(9), p. 7.
- Miniszterelnökség (n.d.). *Információk és pályázati kiírások a Magyar Falu Programhoz kapcsolódóan*. <https://kormany.hu/miniszterelnokseg/magyarfaluprogram> (Letöltés dátuma: 2022. április 22.)
- Molnár, I. (1985). A Szigetvári Várbaráti Kör 25 éves tevékenysége. In Timár, I. (szerk.), *Baranya megyei honismereti emléklapok* (pp. 51-57). Megyei Művelődési Központ.
- Nádor, T. (1997). *Dr. Vargha Károly*. Baranyai Német Önkormányzatok Szövetsége.
- Páll, L. (2008). Negyedszázados jubileumát ünnepelte a Komlói Honismereti és Városszépítő Egyesület, *Diszkurzus*, 17(1), p. 8.
- Prókai, E. (2018. augusztus 8.). *Majd a városiak eldöntik, mi az érték a faluban*. <https://abcug.hu/majd-a-varosiak-eldontik-mi-az-ertek-a-faluban/>
- Rózsás, J. (1993). Előszó. In Rózsás, J. (szerk.), *Bóly 1093-1993*. (pp. 5-6). Bóly Nagyközség Önkormányzata.
- Rózsás, J. (2015). Előszó. In Rózsás, J. (főszerk.), *Szajk 1000 éves. Jubileumi településtörténet 1015-2015*. (pp. 7-8.). (n.p.).
- "Örökség - Kultúra" Oktatási E-Könyv- és Médiatár (n.d.). *Települések értékei*. <https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/> (Letöltés dátuma: 2022. április 19.)
- Szatyor, Gy. (2006). *Bogdása 1251-2006*. (n.p.).
- Székely, A. B. (2014). A megmaradás krónikása. In Gasparics, J. & Ruda, G. (szerk.), *Drávaszög és Szlavónia. Adalékok a horvátországi magyarok nyelvéhez és kultúrájához*. (pp. 22-29). Muravidék Baráti Kör Egyesület.
- Vargha, K. (1968). A honismereti munka Baranyában. *Baranyai Művelődés*, (2), pp. 115-120.
- Vargha, K. (1969). A Baranya megyei honismereti szakköri munka főbb tanulságai és tervei. *Baranyai Művelődés*, (3), pp. 70-75.
- Vargha, K. (1971). A honismereti mozgalom Baranya megyében. In Szita, L. (kiad.), *Baranyai Helytörténetírás, 1970*. (pp. 107-123). Baranya Megyei Levéltár.
- Vonyó, J. (2000). Előszó. In Vonyó, J. (szerk.), *Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai*. (pp. 11-16). Siklós Város Önkormányzata.
- Vonyó, J. (2003). Szempontok a város- illetve községtörténeti monográfiák elkészítését szolgáló alap kutatás megszervezéséhez. In Vonyó, J. (szerk.), *Várostörténet, helytörténet. Elmélet és módszertan* (pp. 103-121). Pécs Története Alapítvány.
- Vonyó, J. (2008). Egy kutatásszervezés tanulságai. A Pécs története c. nagymonográfia előkészületeinek tapasztalatai. In *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv, III* (pp. 457-470).